

A COETUS KÖNYVE

ADALÉK A SÁROSPATAKI REFORMÁTUS KOLLÉGIUM TÖRTÉNETÉHEZ

A 17. században mást jelentett az iskola, mint ma. Nem véletlenül nevezték Alma Maternek, azaz életető anyának. Amikor a modern iskolától megkülönböztetem, a tanulói viszonyra helyezem a hangsúlyt. A közoktatás általános elterjedése előtt az iskola nem egyszerűen az adott tanulmányok elsajátítására szerveződött intézmény volt, hanem elsősorban közösség. A magyarországi diákok a tanulói közösséget coetusnak nevezték. Érdeemes arra gondolni, hogy a fogalom tartalma hordozza azt, hogy ez a közösség önkéntes alapon jött létre. A coetus tagjának lenni pedig kitüntetést jelentett. Ebből azután következett, hogy e társaság tagjai maguk is igyekeztek gyarapítani, gazdagítani az iskolát.

Ha régi könyvet veszünk a kezünkbe, sajátos érzések lepnek meg bennünket. Óvatosan forgatjuk, szinte gyengéden lapozunk bele, érezzük, hogy egy darab történelem van a kezünkben. Valaki komoly szellemi munkával alkotta meg a szöveget, a nyomdászok pedig művészi hozzáértéssel formálták alakilag is könyvvé. S azután az olvasók: mennyi embernek okozott örömet, vigaszt, bátorítást, tudományos gyarapodást, szellemi vagy lelki élményt egy-egy ilyen kiadvány olvasása az idők folyamán. Így van ez legtöbbször általában is. Ha pedig a közelebbi történetét is ismerjük valamelyik nyomtatványnak, még személyesebbek lehetnek az azzal kapcsolatos érzéseink.

A Sárospataki Református Kollégiumban őrzött M611-es jelzettel ellátott könyvet szinte meghatottság nélkül nem is vehetjük kézbe. Egy haldokló diák távoli képét idézi elénk, aki örökséget akart hagyni az Alma Maternek. Valamit, ami annak használ, s ami egyben az ő iskola iránti szeretetét is emlékezetben tartja. A könyvbe írt kéziratos feljegyzés így adja ezt elő:

Optimae expectationis Juvenis Daniel Samaraeus ex hac miseriarium valle in coeleste piorum politeuma migratus, Sacrorum hunc Bibliorum codicem in perpetuum Coetus Sarospatachiensis rationem et usum in publicis tempore precum praelectionibus perennem testamento legavit, memoriae suae perpetim recolendae ergo. Anno 1622. 13. Augusti. Magyar nyelven ez annyit tesz, hogy: Amikor az igen szépreményű ifjú, Samarjai Dániel, a nyomorúságok eme völgyéből a kegyesek mennyei hazájába készült

költözni, ezt a szent Bibliát örök tulajdonul a sárospataki coetusnak hagyományozta, az imádkozások idején nyilvános olvasásra való állandó használatra és az ő emlékezetének folytonos megújítása végett, 1622. augusztus 13-án.

Samarjai Dániel – nevéből ítélve – minden bizonnyal a Pozsony vármegyei Somorja mezővárosból érkezett Patakra, igaz Moson vármegyében is volt Pusztasomorja nevű helység, mégis az előbbi származás valószínűbb. A törvényeknek 1622. június 24-én írt alá.¹ Az anyakönyvben nem sokkal később a neve mellé jegyezték, hogy „meghalt ugyanabban az esztendőben, augusztus 5-én, Gyöngyösön”. Az általa hagyományozott könyvet néhány nappal később – mint fentebb láttuk – a bibliotékárius diák átvette.

Az adatokból kiindulva több kérdés is felvetődik. Kezdjük a végén. Mit keresett Samarjai Dániel pataki diák Gyöngyösön? Semmi biztosat nem mondhatunk. Talán az aratási szupplikáció során került a hódoltsági mezővárosba. A halálát feltehetően pestis okozta, 1622-ben sok diákot és velük együtt mindkét pataki tanárt elragadta ez a szörnyű járvány.

Samarjai Dániel alig több mint egy hónapot tanult Patakon. Elegendő volt-e ez a rövid idő, hogy közötte és a pataki intézmény között olyan erős kötődés jöjjön létre, hogy a halálos ágyán arról megemlékeznek? Az emlékezet nyilvánvalóan az Iskolának – így nagybetűvel – szólt. Annak a közösségnek, amelynek Patakon csak rövid ideig volt tagja, hiszen ide már egy bizonyos előképzés után érkezett. Meglehet, hogy Somorja mezőváros iskolájáról sem feledkezett meg. Hagyatékával a szent tudományok otthonának, az „éltető anyának” közösségét ajándékozta meg, s ezzel küldetése betöltéséhez járult hozzá. A 17. század Patakról indult, egyik legnagyobb magyar pedagógusa Keresztúri Bíró Pál – Rákóczi Zsigmond herceg tollára adva a szavakat – így írt a fejedelemnek az iskoláról: „Nincsen sohu, Kegyelmes Uram, az jószágos cselekedetnek egyéb veteményes kerti az scholákon kívül, nincsen oly kedves társaság, melyben az emberi elme az tisztességnek kívánására inkább gerjedezne, nincsen sohu oly jeles és hasznos munka, mint az scholai munka, nincsen oly mesterséges tudomány, mellyel az isteni méltósághoz közelebb járulhatnánk, mint a deáki tudománnyal. Mindenek bizonyára sötétségben lappanganának, és haszontalanok volnának, ha az scholáknak gyakorlói ez világra ki nem terjesztenék azokat, melyektül az egész emberi társaság függ... Óh mely boldogok hát az scholákban tanuló ifjak!”² A lényegre tekintve bizonyosan így érezte ezt Samarjai Dániel is. Ezért a maga módján, még halálos ágyán is, a „schola” szellemi építésén fáradozott.

A Bibliát nem csak úgy általában ajándékozta a coetusnak, hanem pontosan körülhatárolt célra és feladatra. Az iskola éppen a megelőző 1621. esztendőben bővítette ki korábban meghozott törvényeit, és hitelesíttette a patrónussal I. Rákóczi Györggyel. A szabályzat szigorúan megkövetelte az egyéni rendszeres biblia-tanulmányozást, de gyakorlatban volt a Szentírásnak a közös, nyilvános, folyamatos

¹ HÖRCSIK Richárd: *A Sárospataki Református kollégium diákjai 1617–1777*. Sárospatak, 1998. 54.

² *Csecsemő Keresztyén*, Várad, 1638. RMNy 1721. 1–10 számozatlan levél.

felolvasása is.³ A törvénykönyvből kiderül, hogy a közös bibliaolvasást az esti könyörgés alkalmával gyakorolták a diákok. Ez utóbbi célra és alkalomra hagyta Samarjai Dániel a Bibliát. Nem lehetetlen, hogy ez az iskolai szokás vált általánossá a 17. század folyamán a gyülekezetekben is olyannyira, hogy a Geleji-kánonok néven ismert, 1649-ben megjelent törvénygyűjtemény már régebben létező gyakorlatként említi.⁴ A hetenkénti, templomi közös bibliaolvasást a puritánok szorgalmazták ugyan, de az iskolai példa mutatja, hogy fellépésük előtt az iskolák falai között már létezett a kegyességgyakorlásnak ez a formája.

Mondanom sem kell, hogy ez a felolvasás latin nyelven folyt, hiszen az iskola falain belül ez volt a „hivatalos” nyelv. Nem árulok el nagy titkot tehát, hogy a szóban forgó könyvet is ezen a nyelven írták. A teljes címe ez: *Bibliorum Codex Sacer et authenticus Testamenti utriusque Veteris et Novis ex Hebraea et Graeca veritate, quam proxime ad literam quidem fieri potuit, fidelissime in linguam Latinam translatus*; tehát A Szent Bibliának azaz mindkét szövetségnek, az Ónak és az Újnak héberből és görögből igazán, amennyire lehetséges, a leghívebb betű szerinti latin nyelvű hiteles fordítása.

Valószínűleg Szombathi János (1749–1823) professzor azonosító jegyzete olvasható a címlapon: *Versio Sant. Pagnini*, azaz Santes Pagninus szerinti változat. *Santes Pagninus* (1470–1541) francia dominikánus szerzetes kiváló hebraista volt,⁵ két műve is megvolt Patakon a 17. század elején. Az egyiket „*Biblia Hebraea, cum interpretatione latina*” címmel vették fel a lajstromba.⁶ A másik – miután most is megvan a pataki könyvtárban⁷ – könnyebben azonosítható: *Thesaurus Linguae Sanctae sive Lexicon Hebraicum, Lugdunum, 1575*. A reformáció anyanyelvű bibliafordításai során igen népszerű volt Pagninus Ószövetség-fordítása. Károli Gáspár is használta: „*Követtünk e fordításban sok jámbor tudós embereket, kik a zsidóból, amely nyelven íratott az Ó-Testamentom, igazán fordították a Bibliát, mint Vatablust, Pagninust, Munsterust, Tremelliust...*” – ahogy a szent öregember írta.⁸ Az Ószövetség tehát, mely tartalmazza az apokrif könyveket is, Santes Pagninus fordítása. Az újszövetségi rész pedig – ezt nem azonosította Szombathi professzor, más forrásból azonban megállapítható – Kálvin tanítványának, *Beza Theodore*-nak (1519–1605) a munkája. Beza – életében – öt alkalommal adta ki jegyzetekkel ellátott latin Újszövetség-fordítását (1565, 1567, 1580,

³ *A Sárospataki Református Kollégium 1618-as rendszabályai és 1620-as törvénye*. Közli és fordította SZENTIMREI Mihály. Sárospatak, 1996. 29, 37.

⁴ KISS ÁRON: *Egyházi kánonok*. Kecskemét, 1875.

⁵ *Biographisch- Bibliographisches Kirchenlexikon I–XIV*. 1990–2001, Verlag Traugott Bautz.

⁶ *A Sárospataki Református Kollégium 17. századi törvény- és anyakönyve*, Sárospatak levéltár. 491–559. Közölve H. TAKÁCS Marianna (szerk.): *Partiumi Könyvesházak 1623 – 1730*. Budapest – Szeged, 1988. *Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez* 14. Szerkeszti: KESERŰ Bálint. / 7–137.

⁷ Jelzete Í 107.

⁸ *A Vizsolyi Biblia előljáró beszéde*. Sajtó alá rendezte BORBÉLY László. Budapest, 1940. 40–41.

1590, 1604).⁹ Az egyik kiadás a pataki diákok könyvtárában is megvolt az 1623. évi katalógus szerint: *Novum Testamentum purum Latinum Bezae in 8.*¹⁰

Samarjai Dániel könyvében nincs jelezve sem a kiadó, sem a kiadás éve. Különbféle bibliográfiák átnézése után öt kiadását tudtam azonosítani a Pagninus-Beza Bibliának (1564, 1579, 1591, 1600, 1614). A terjedelem és a méret alapján a legvalószínűbb, hogy Samarjai Dániel birtokában az 1614. évi frankfurti kiadás volt. Ezt erősíti meg a kötés superexlibrise is: C S M 1616. Tehát az első tulajdonos 1616-ban vehette és köttethette be a Bibliát.

Átlapozva a könyvet, megtaláljuk benne a rendszeres használat nyomait. Aláhúzások, lapszéli jegyzetek ennek bizonyosságai. A nyilvános felolvasásokon is kézbe vették a pataki diákok a hagyatékozó akaratát beteljesítve, ezt látszik igazolni, hogy a Máté evangéliuma fejezeteinek rövid, összefoglaló címekeket adtak, annak ellenére, hogy mindegyik rész tartalmi összefoglalóval kezdődik. Úgy látszik, hogy ezeket túl hosszúnak tartották Patakon, s egy-egy rövid mondattal helyettesítették.

A kor szokása szerinti tulajdonosi bejegyzés így olvasható a címlapon: *Danielis Samarai* azaz Samarjai Dánielé. A coetus könyvtárosa is megörököltette az új possessor nevét: *Liber Scholae Illustris S. Patachinae*, tehát a híres Sárospataki Iskola könyve. Majd a kötéstábla versójára egy másik bibliotékárius kellő nyomatékkal ezt írta: *Coetus Liber; non furemini*, azaz a coetus könyve, ne lopd el! Ezzel a felszólítással végső soron teljes mértékben egyet is érthetünk. Hiszen nem erre a célra hagyta végrendeletileg iskolájának egykor a mennyei hazába távozandó Samarjai Dániel, igen szépreményű pataki diák.

DIENES, DÉNES

A Book of the Coetus. A Bible Donation in the History of the Sárospatak Reformed College

A student of the college named above was Daniel Samarjai who began his higher studies on June 24, 1622, and died on 5 August in the same year. When he fell seriously ill in his will he bestowed his Latin Bible, edited by S. Pagninus and Th. Beza, published presumably in 1614, on the student body, i. e. coetus, to be read at the daily services. As it is demonstrated in this study, the word school had a totally different meaning in the earlier centuries than it has in our days, i. e. the traditional latin name, coetus, covered the community of successive generations educated in accord with protestant spirituality.

⁹SCHAFF, Philip: *History of the Christian Church*. Oak Harbor, WA: Logos Research Systems, Inc., 1997. (Az 1910. évi kiadás alapján) 237–238.

¹⁰*Partiumi Könyvesházak...* 14.